

Király Árpád

JEDLIK ÁNYOS ISTVÁN *(Szimő, 1800. jan. 11.-Győr, 1895. dec. 15.)*

A Komárom-megyei Szimő községben született. Tanulmányait a nagyszombati és a pozsonyi gimnáziumban kezdte. 1817-ben belépett a Szent Benedek rendbe, ettől kezdve tanulmányait rendjének iskoláiban folytatta. 1822-ben avatták doktorrá. Rendi előjárói a győri líceumba helyezték, itt 1822. nov. 4-én tette le a tanári esküt. 1831-ben áthelyezték a rend pozsonyi akadémiajára, ahol 1839-ig tanított. Ettől kezdve - nyugállományba vonulásáig - a budapesti Tudományegyetem fizika-mechanika tanszékének professzoraként fejtette ki a tudomány és a nemzet számára elvülhetetlenül értékes tevékenységét. 1848-ban az egyetem bölcsészkarának dékánja, 1863-ban az egyetem rektora volt. 1867-ben kir. tanácsos lett. Az MTA 1858-ban lev., 1873-ban tiszteleti tagjainak sorába választotta.

1879-ben vonult nyugállományba. Nyugdíjazása után a rend győri székházába költözött. (Két helyiségből álló szerzetesi lakosztályát a rend megőrizte, hogy tiszteletre méltó tagjának emlékét ezzel is ápolja.) Győri tartózkodása alatt is folytatta tudományos tevékenységét egészen haláláig. A rend győri, belvárosi temetőjében temették el. A búcsúbeszédet Eötvös Loránd, az MTA elnöke, J. Á. legnagyobb tisztelője, tanszéki utóda mondta. (Holttestét 1935-ben exhumálták és a győri új köztemetőben helyezték örök nyugalomra.) Életművét a jelen században legalaposabban Ferenczy Viktor és Holenda Barnabás dolgozta fel, utóbbi a Műszaki nagyjaink sorozatban. J. Á. a fizika számos szakterületével foglalkozott, különös érdeklődése mégis az elektrotechnika iránt nyilvánult meg. Még győri működése során foglalkozott a "villam delejesség kölesönhatás" jelenségével, és több évvel megelőzve kortársait, megalkotta a "villamdelejes forgonyait", amelyekben az álló- és a forgórész egyaránt elektromágnes volt. Ugyancsak ő alkalmazta először a higanyvájús kommutátort is.

J. Á. készülékei az első elektromágneses forgókészülékek - tehát motorok voltak. Legismertebb felfedezése az öngerjesztés elve, illetve az ezt demonstráló "egysarki villanyindító" (dinamó). Ennek műszaki leírásában fogalmazta meg J. Á. 1861-ben - legalább hat évvel Siemens és Wheatstone előtt - az öngerjesztés (dinamó) elvét. A nagyfeszültségű technika területén is alkotott újat: 1863-ban ismertette a "Leideni palaczkok láncolatát"-t, illetve a feszültségsokszorozás elvét és gyakorlatát, több mint félméteres hosszúságú villamos ívet tudott létrehozni. "Csöves villamosszedőkből alkotott villamfeszítő"-jét az 1873. évi bécsi világkiállításon mutatta be. Egyik gyakorlati jelentőségű találmánya a szódavízgyártással kapcsolatos, melyről így ír: "A mesterséges ásványvizeknek nem hátrányára, hanem előnyére, a feltalálónak pedig nem szégyenére, hanem dicsőségére válik, ha sikerül az eddig elértnél nagyobb mennyiségben juttatni a vízbe szabad szénsavat, még annál is többet, mint amennyit a természetes vizek tartalmaznak!"

Nagyobb dolgozatai a következők voltak: Villany-mágnesi villam-tűnemények (1841, 1842); Leydeni palaczkok láncolata (1863); Csöves villamszedő (1867); A csöves villamszedők láncolatáról (1879); Über die Anwendung des Elektromagnetes bei elektrodynamischen Rotationen (1858); Über Ketten aus Röhren bestehender Electrizitätsrecipienten (1882); A villanytelepek egész működésének meghatározása (1859).

Nem hagyható figyelmen kívül J. Á.-nak a magyar tudományos nyelv fejlesztésével kapcsolatos tevékenysége sem. Számos olyan szakkifejezést alkotott, amely ma is eleme a magyar nyelv szókincsének.

Főbb művei

Compendium Hydrostaticae..Pest, 1847.: Súlyos testek természettana. Pest, 1850.; Hőtan. Pest, 1851.; Fénytan. Pest, 1851.; Német-Magyar Tudományos Műszótár. Pest, 1858. Jedlik bibliográfia. Bp., 1995.

Irodalom

VEREBÉLY László: J. Á. két úttörő találmánya. Bp., 1930.; FERENCZY Viktor: J. Á. I. élete és alkotásai. 1-4 k. Győr, 1935-1939.; HORVÁTH Árpád: J. Á. Bp., 1974.; Műszaki nagyjaink 3. k.